

OSMANLI DÖNEMİ ÇANAKKALE SERAMİK GELENEĞİ: SÖZLÜ TARİHİN KATKILARI THE OTTOMAN POTTERY TRADITION OF ÇANAKKALE: THE CONTRIBUTIONS OF ORAL HISTORY

Ayşe Takaoğlu*

Öz

Bu çalışma yaklaşık olarak 1670’li yıllardan destansı Çanakkale Savaşı’nın başladığı 1915 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğunun en önemli merkezlerinden biri olan Çanakkale’nin seramik geleneği üzerine sözlü tarih araştırmasının ne katabileceği üzerinde bir değerlendirmeyi içerir. Bunun için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın 2013 yılında seramik dalında “Geleneksel El Sanatları Sanatkarı” unvanı verdiği ve ardından 2020 yılında “Çanakkale Seramikleri” alanında Yaşayan İnsan Hazineleri (YİH) listesine dahil ettiği son geleneksel seramik ustası İsmail Bütün ile bir sözlü görüşme yapılmıştır. Çanakkale Savaşı sonrası Erken Cumhuriyet Dönemi seramik geleneğine daha çok hâkim olmasına rağmen İsmail Bütün’ün bu mesleği öğrendiği babası Ahmet Bütün ve onun meslektaşları çömlekçilerinden öğrendiklerinin Osmanlı’dan Cumhuriyete Çanakkale seramikleri üzerine bir bilgi hazinesi olduğu gözlemlenmiştir. Burada İsmail Bütün ile yapılan sözlü tarih çalışması daha çok Osmanlı arkeoloji penceresinden sorulan sorulara ışık tutmak için kurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, Erken Cumhuriyet Dönemi, Çanakkale, Seramik, Sözlü Tarih

Abstract

This study evaluates the contributions of oral history research to our comprehension of the ceramic tradition in Çanakkale, a significant center of the Ottoman Empire from approximately the 1670s until 1915, when the epic Gallipoli campaign began. To this end, an interview was conducted with İsmail Bütün, the last traditional potter, who was honored with the title of “Traditional Handicrafts Craftsman” in ceramics by the Turkish Ministry of Culture and Tourism in 2013 and subsequently recognized as a Living Human Treasure (LHT) in the field of “Çanakkale Ceramics” in 2020. Although İsmail Bütün played a prominent role in the ceramic tradition during the Early Republican Period following the Gallipoli campaign, the knowledge he acquired from his father, Ahmet Bütün, and his fellow potters facilitated the transmission of knowledge from the Ottoman Empire to the Republic. An interview with İsmail Bütün was held to illuminate questions related to the potters’ workshop of Çanakkale from the perspective of Ottoman archaeology.

Keywords: Ottoman Era, Early Republican Era, Çanakkale, Pottery, Oral History

* PhD, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Osmanlı Arkeolojisi Anabilim Dalı, Çanakkale/TÜRKİYE, aysetakaoglu09@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9633-1901 (Makale Gönderim Tarihi: 24.04.2025, Makale Kabul Tarihi: 22.08.2025).

1. Giriş

Yaklaşık olarak 17. yüzyılın sonlarından Çanakkale Savaşı'nın başladığı 1915 yılına kadar neredeyse 250 yıl boyunca seramik üretimi yapan Çanakkale (1923 öncesinde Kale-i Sultaniye) Osmanlı İmparatorluğu'nda İznik ve Kütahya'dan sonra üçüncü önemli seramik merkeziydi. Arkeolojik kazı çalışmaları Çanakkale seramik atölyeleri ürünleri her ne kadar İznik ve Kütahya gibi önemli seramik merkezleriyle yarışacak düzeyde olmasa bile Osmanlı coğrafyasının neredeyse tamamında sevilerek kullanıldığını göstermektedir. İznik ve Kütahya seramik atölyeleri daha çok Osmanlı toplumun üst kesimine hizmet veren ürünleriyle öne çıkmasına rağmen Çanakkale atölyeleri neredeyse toplumun her kesimine hitap eden geniş seramik repertuarıyla ünlüydü. Çanakkale seramik atölyeleri Osmanlı döneminin Dimetoka, İnöz/Enez, Tekirdağ'da Ganos, Tokat, Amasya'da Gümüşhacıköy, İstanbul'da Eyüp ve Beykoz, Konya'da Sille ve Trabzon'da Çömlekçi gibi önemli seramik merkezleri arasından öne çıkmayı başarmıştır. Gönül Öney'in 1971 yılında yayınladığı "*Türk Devri Çanakkale Seramikleri*" adlı öncü çalışma, Çanakkale seramiklerinin tanınmasında çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu kitabın yayınlanmasının ardından Çanakkale seramikleri üzerine artarak devam eden çalışmalar Çanakkale seramiklerinin kendine özgü bir gelenek oluşturduğunu göstermiştir. İstanbul'da bulunan Sadberk Hanım Müzesi ve Antalya'da bulunan Suna ve İnan Kırac Kaleiçi Müzesi bünyesinde oluşturulan Çanakkale seramikleri koleksiyonu, bu konuda önemli bir farkındalık yaratmayı başarmıştır. Bu bağlamda Suna ve İnan Kırac koleksiyonunda

bulunan Çanakkale seramikleriyle ilgili 1996 yılında yayınlanan "*Çanakkale Seramikleri*" adlı çalışma (Altun 1996) ile 2007 tarihinde Suna ve İnan Kırac Akdeniz Araştırma Enstitüsü'nün Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü'yle birlikte ortak düzenlediği "*Çanakkale Seramikleri Kolokiyumu*" Çanakkale seramiklerine verilen önemin göstergeleridir.

1990'lı yıllarda "Osmanlı Arkeolojisi" kavramının kendine özgü bir teori ve yöntemiyle öne çıktığı günlerden bu yana Osmanlı İmparatorluğu'nun maddi kültür varlıkları üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar özellikle nesnelerin üretimi, ticareti ve kullanımı davranışlarıyla ilgili konulara odaklanmaya ağırlık vermeye başlamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Osmanlı arkeolojisinin toplumun her kesimine mensup bireylerin çalışılmasına önem vermesidir. Osmanlı toplumlarında gıda hazırlama ve tüketimi, depolama davranışları, bölgeler arası veya bölge içi ticaret kalıpları ve tüketicilerinin sosyal ve ekonomik statüleri gibi çeşitli konular hakkında bilgi sağlamak için seramiklerin bilgi potansiyeline sahip olduğu öne çıkarılmıştır. Bu yeni bakış açısı içinde seramik üretimi, ticareti ve kullanımı konusunda çalışmalar özel bir değer kazanmıştır. Çünkü seramikler geçmişteki insan davranışları hakkındaki bilgilerimizi artıran, en çok başvurulanan arkeolojik eser kategorisidir. Osmanlı arşiv belgeleri şanslı bir şekilde seramik atölyelerinin bulundukları şehir ve kasabalarda yerleşimin nereleğinde yer aldığı, çömlekçi atölyelerinin kendi içinde iş paylaşımı ve organizasyonu, seramik atölyelerinin mekânsal dü-

zeni, çömlekçi isimleri, ürünlerin nasıl pazarlandığı, vergilendirme, fiyatlandırma ve seramik terminolojisi gibi çeşitli konuda bilgiler içermektedir (Güler 2008).

Osmanlı arşivleri dışında Çanakkale seramikleri hakkında en önemli bilgilerimiz arkeolojik kazılardan gelmektedir. Çanakkale seramikleri, son yıllarda arkeolojik alanların en üst katmanlarında, kale ve saray benzeri tarihi mekân kalıntılarındaki yapılan arkeolojik kazıların vazgeçilmez bir buluntu grubu olduğu görülmektedir. Bu nokta da İzmir'deki Smyrna Agora kazılarını özellikle çok ayrı bir yere koymak gerekir. Geçmişte Osmanlı coğrafyasında bulunan Yunanistan, Romanya, Kıbrıs, Suriye, İsrail, Mısır ve Cezayir gibi ülkelerde son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda Çanakkale seramiklerinin dikkatli bir şekilde kayıt altına alındığını görmekteyiz. Özellikle, Çanakkale'nin Avrupa yakasında Gelibolu Yarımadası'nda bulunan Seddülbahir, Kilitbahir ve Bigalı kaleleri ile Maydos Höyük'ün yanı sıra Anadolu yakasında bulunan Babakale Kalesi ile boğaz önünde Bozcaada Kalesi kazıları, Çanakkale seramiklerini anlama konusunda önemli bilgiler sunmuş veya sunmaya devam etmektedir (Takaoğlu ve Takaoğlu 2021; Takaoğlu 2022).

2. Son Usta İsmail Bütün

Çanakkale seramik geleneğini anlama konusunu yöntemsel açıdan sözlü tarih araştırması yoluyla da ele almak gerekir. Bu konuda Çanakkale şehrinin Osmanlı Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi seramik atölyeleri hakkında bir bilgi akışı ve hafızayı temsil eden ve günümüzde şehirde “Son Usta” olarak tanınan İsmail Bütün'e

çok özel bir yer ayırmak gerekir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2013 yılında seramik dalında “Geleneksel El Sanatları Sanatkarı” unvanı verilen ve ardından 2020 yılında “Çanakkale Seramikleri” alanında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Yaşayan İnsan Hazine (YİH) listesine dahil edilen Son Usta İsmail Bütün yaklaşık 250 yıl süren Osmanlı dönemi Çanakkale seramik geleneği ile bunun Erken Cumhuriyet dönemindeki devamı konusunda önemli bir bilgiyi muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. UNESCO tarafından 2003 yılında kabul edilen, Türkiye'nin de 2006 yılında taraf olduğu Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kapsamında, Yaşayan İnsan Hazine (YİH) Türkiye Ulusal Envanterini oluşturma çalışmaları çerçevesinde İsmail Bütün'ün bu listeye dahil edilmesi Çanakkale kenti adına oldukça önemlidir. İsmail Bütün'ün Çanakkale kentinde yapılan geleneksel Çanakkale seramikleriyle ilgili birçok etkinlik ve çalıştayda haklı olarak hatırlanması, davetli konuşmacı yapılarak öne çıkarılması ve onurlandırılması da hiç şüphesiz bu yüzdendir.

İsmail Bütün ile zaman içinde çok sayıda seramik uzmanının mülakat yaptığı ve bilgisine başvurduğunu biliyoruz. Fakat arkeoloji penceresinden de kendisiyle 2021 yılı Mayıs ayı içerisinde bir sözlü görüşme yapılmış ve bu bilgiler “Çanakkale Seramikleri, 1670-1915: Bir Kentin Sessiz Tanıkları” adlı kitapta kullanılmıştır. Burada sunulan bilgilerin bir bölümü onun isteği üzerine Aynalı Çarşı bitişiğinde bir dönem çocukluğunun geçtiği evin yıkılmasıyla oluşan boş arsasının kenarında yer alan çay ocağında yapılan sözlü görüşmeye dayanmaktadır. “Değer Verilmeyen bir Zanaatın

Geleceği Olmaz” sözüyle konuşmasına başlayan İsmail Usta, öncelikli olarak Çanakkale’de seramik geleneğinin yok olması konusunda duyduğu derin üzüntüyü dile getirir.

Resim 1: 2018 yılına ait bir fotoğrafta babası Çanakçı Ahmet Usta’dan aldığı bilgileri günümüze aktaran son Çanakkale seramik ustası İsmail Bütün (1941-)

1941 yılında doğan İsmail Bütün’ün (Res. 1) özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası 1940 ve 1950’li yıllarda Çanakkale seramik üretimi hakkında unutulmaya yüz tutmuş bilgileri iyi hatırladığı görülmektedir. İsmail Usta’nın 1940 ve 1950’li yılların önemli çanakçılarından olan 1907 yılı doğumlu babası Çanakçı Ahmet Bütün ile onun meslektaşları diğer çanakçılardan aldığı bilgileri günümüze aktarmaktadır. İsmail Usta’nın babası olan Ahmet Bütün, 1940 ve 1950’li yılların önemli çanakçılarından Fiyakalı İbrahim Usta’nın babası olan Hüseyin Usta’dan mesleği öğrenmiştir. Ahmet Bütün 1940’lı yıllarda hem Çanakkale’de “Çanakçılar” olarak bilinen mevkiinde hem de kente yakın eski adıyla Kusköy olan Çınarlı köyünde çanak çömlek imalatı yapmıştır. Hatta bugün Çanakkale seramik atölyelerinde kullanılan seramik

tipi konusundaki elimizdeki tek fotoğraf da Ahmet Bütün’ün Kusköy’de kullandığı fırına aittir (Res. 2). 1944 yılına ait bir fotoğraf onun Çınarlı Köyü’nde bulunan imalathanede çanak çömlekçilikle henüz 4 yaşında nasıl tanıştığını gösterir.

İsmail Bütün’ün babası Ahmet Bütün’ün 1948 yılında İstanbul’da Anadolu Hisarı yakınında Beykoz’da bulunan Göksu atölyelerinde kısa süre çanak ustası olarak çalışmıştır. Ahmet Bütün ayrıca 1954-1959 yıllarında ise Manisa’nın Turgutlu ilçesine bağlı Urganlı köyünde çanak çömlek üretiminde bulunmuştur. Çanakkale seramiklerine çok benzer üretim yapan Urganlı seramik imalathanelerine Ahmet Bütün’den daha önce Hüsnü Usta adlı bir başka Çanakkaleli ustanın çalıştığını da anlıyoruz. Bu süreçte İsmail Usta kısa süreli de olsa babası Ahmet Bütün’ün yanında Urganlı’da çalışmıştır. Bunu izleyen yıllarda İsmail Usta 1961 yılında askere gidinceye kadar Çanakkale seramik atölyelerinde çalışmıştır. Askerlik hizmetini bitirdikten sonra İsmail Usta’nın 1963 yılından 1980 yılına kadar Çanakkale seramiği üzerine çalışmalarıyla bilinen Tanzer Orbay’ın önerisi üzerine Çan ilçesi’nde bulunan fabrikalarda çalışarak seramik alanındaki bilgilerini artırmıştır. İsmail Usta 1967 yılında ise babasını kaybetmesinin acısını yaşamıştır.

İsmail Usta 1940 ve 1950’li yıllarda çanak çömlek üretimi ve bununla bağlantılı süreçleri tanımlama konusunda ilgi çekici bilgiler sunar. Çanak çömlek yapımında kullanılan kilin tedarik edilmesinden fırınlama sürecine kadar geçen üretim aşamaları, bir çömlekçi atölyesindeki iş organizasyonu, fırınlama sonrası ortaya çıkan

ürünlerin pazarlanması, seramik terminolojisi ve çömlekçilikte merteye yükselmesi (peştemal kuşanma töreni) gibi konular da

İsmail Usta'nın önemli bir bilgiyi muhafaza ettiği görülmektedir.

Resim 2: 1944 yılına ait bir fotoğrafta Çanakçı Ahmet Bütün (sol), oğlu İsmail Bütün 3-4 yaşlarında iken (ortada) çırağı Şerif Mehmet (sağda) Çınarlı Köyü'nde yer alan imalathanesinin fırınından seramikleri çıkarırken (Foto: İsmail Bütün izniyle)

3. Hammadde Tedariki

İsmail Usta'nın aktardıkları göz önüne alındığında seramik üretiminde birinci aşama çanak çömlek yapımında kullanılan toprağın elde edilmesi ve bu toprağın tornada çekilecek düzeye getirilmesini kapsar. Çanakkale seramiklerinin yapımında kullanılan toprak genelde bugün 18 Mart Tepesi olarak bilinen bölgenin alt yamaçlarından alındığını aktaran İsmail Usta bu alanın ilerleyen süreçte askeri alana dönüştürülmesinden dolayı kil tedarik edilen yerin değiştiğini ifade etmektedir. Bu yüzden Çanakkaleli seramikçiler, benzer özellikler sergileyen kilin bulunduğu günümüzde cezaevi ve yeni mezarlık olarak bilinen alanı

kil tedarik alanı olarak kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. İsmail Usta kil dışında astarlama süreci için gerekli beyaz kil ve sırlama işleminde kullanılan ham maddelerin nerelerden temin edildiği ve nasıl hazırlandığı konusunda da bildiklerini aktarır. Sır hazırlama aşamasında kullanılan hammaddelerin Yörük ve Türkmenler tarafından temin edilip çömlekçi atölyelerine pazarlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, çanak çömleklerin beyaz astarlanmasında bugün Atikhisar Barajı'nın yakınlarında bulunan bir alandan çıkarılan ve "ak toprak" olarak adlandırılan beyaz kil (kaolin) kullanılmıştır. Şeffaf, sarı, yeşil ve mangan kahverengisi ve kahverengi gibi

dört ana sır kategorisinin geçmişte nasıl hazırlandığı konusunda da bilgiler vardır. İsmail Usta'ya göre tedarik edilen sır ham maddelerinin el değirmenlerinde öğütülmesi yoluyla sır hazırlama sürecinin önemli bir parçasıydı. 1940 ve 1950'li yıllarda ağırlıklı olarak yeşil, kahverengi ve sarı akıtmalı şeffaf sırlama yönteminin daha yaygın olduğu görülmektedir. Şeffaf sır üzerine akıtma yaparken günümüzde kullanılan puar tipi araçların yerine geçmişte ucuna küçük bir delik açılan hayvan boynuzları kullanılmaktaydı. İsmail Usta'ya göre Çanakkale çanak çömlek imalathanelerinde yeşil renk tonları sır hazırlanmasında bakır oksit, sarı renk tonlarında sır yapımında antimon, kahverengi sırların yapımında da mangan kullanılırdı. Bakır, mangan ve demir oksit oranlarında oynama yoluyla istenen açık ve koyu renkler elde edilebiliyordu. Bu konuda geçmişten gelen bilgi aktarımı ve birikim istenilen renk tonların elde edilmesinde çok önemliydi.

4. Seramik Üretim Aşamaları ve Fırınlama

İsmail Usta tedarik edilen kilin açık sahalarda güneş altında kurutulduktan sonra havuzlarda dinlendirme, eritme ve süzme işlemine tabi tutulduğunu aktarır. Bunun ardından herhangi bir çömlekçi atölyesinde çalışan çıraklar bu kili havuzdan çıkararak ayaklarıyla çiğneyerek yoğurur ve çömlekçi çarkında çekilecek hale getirir. Bu aşamadan sonra çömlekçi çarkı konusunda uzmanlaşmış atölyenin ustası seri halinde istenilen formları çarkta çekmeye başlar. Ustalar 100 takım çanak veya 40-50 takım testiden oluşan seri üretim yapar. İsmail

Usta'nın aktardıklarından Çanakkale seramik atölyelerinde çalışan ustaların ayakla itilerek döndürülen ("kick wheel") çark teknolojisi kullandığını anlıyoruz. Bunu doğrulayan en önemli görselimiz 1904 yılında ait Çanakkale'de G. Ghazarian edisyonlu bir kartpostalıdır (Res. 3). Bu oldukça nadir kartpostal Çanakkale'de bir seramik atölyesinin içinde eş zamanlı çalışan ve kendi içinde organize olmuş en azından dört çanakçıyı iş başında betimlemesi yönüyle ayrı bir değer taşır. Bu dört çanakçıdan en sağda ayakta olan kil topaklarını hazırlarken arkasındaki iki çanakçı ise çarkta testi çekmektedir. En arkadaki dördüncü çanakçı ise çark sonrası belli bir süre kurumaya bırakılmış bir testiyi astarlıyor olmalıdır. Astarlanan testinin fırınlama öncesi hali arka tarafta bulunan raflarda ve önde bulunan bir ahşap tezgâh üzerinde görülmektedir. Bu kartpostal 19. yüzyıl sonunda Çanakkale'de faaliyet gösteren atölyelerin oldukça organize bir şekilde seri üretim gerçekleştirdiğini doğrular. Güngör Güner tarafından Anadolu'da yaşamakta olan çömlekçilikle ilgili 1980'li yıllarda yapılan değerli çalışma bu tür bir çark teknolojisinin Ezine'nin Akköy atölyelerinde de kullanıldığını göstermektedir (Güner 1988: 60). İsmail Usta ayrıca çark başında çanak ve testi çeken ustaların birbirinden farklı olduğunu söylemesi atölye içinde bir uzmanlaşmanın olduğunu göstermektedir.

İsmail Usta'ya göre istenilen kap formların ustalar tarafından çarkta şekillendirilmesi ardından bu ürünler atölye avlularında kurutulmaya bırakılır. Bu aşamada "meydançılar" olarak adlandırılan ve sayıları bazen 10'a kadar yükselen bir grup çalışanın çarkta şekillendirilen henüz deri sertliği kıvamında olan çanak ve çömlekleri güneşe

çıkarılmadan gölgede kurutma işini gerçekleştirir. Gölgede kurutma işleminin tercih edilmesini İsmail Usta Çanakkale'nin yerel kilinin güneşte kurutulmaya uygun olmamasına bağlar. Meydancılar aynı zamanda gölgede kuruyan çanak çömleklerin astarlanması ve ilk pişiriminin yapılması süreçlerinden de sorumludur. Geçmişte çarklarda çekilip gölgede kurumaya bırakılan seramiklerin ilk fırınlanması (bisküvi pişirim) süreci "aklama" olarak tanımlanmaktaydı. Gölgede kurutulmaya bırakılan

yeni şekillendirilen seramikler genelde astar uygulaması yapılmadan ilk pişirime tabi tutulmazdı. Şeffaf veya renkli sırlama ise ikinci fırınlama öncesi yapılırdı. Şeffaf sır altı boya dekor uygulaması ise beyaz astarla fırınlanmış yüzeyler üzerinde başarılı sonuçlar vermekteydi. İsmail Usta'ya göre eğer ikinci pişirme sonrası sırlı çanak çömlekler yüzeyinde boya bezeme yapılacaksa bu işlem kadınlar tarafından satış yapılan dükkanlarda yapılırdı.

Resim 3. Çanakkale'de 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başlarında faaliyet gösteren G. Ghazarian edisyonlu arka kısmında 1904 tarihinde postadan geçtiğini gösteren damga bulunan bir kartpostalda, Çanakkale seramik atölyesinin içi.

İsmail Usta bu noktada Çanakkale seramik atölyelerinin ilk kuruluşundan beri iki pişirim sürecinin olduğu ve bu iki ayrı fırınlama süreçlerinin de meydana denen çalışan grup tarafından gerçekleştirildiği bilgisini yineler. İsmail Usta'ya göre meydana denen bu çalışan grup aynı zamanda ilk pişirim ardından çanak çömleklerin sırlanıp ikinci pişirimlerin yapılmasını da sağladığını aktarır. Bu yüzden söz konusu meydana dancılar aynı zamanda fırınların hem doldurulması hem de fırınlama sonrası onların boşaltılmasından da sorumluydu. İsmail Usta fırınlamada tercih edilen çıralı çam odununu develerle getirildiğini de aktarır. Çünkü çam odunu kullanılarak yapılan fırınlamalar arzu edilen sırlı yüzeylerin elde edilmesi için önemliydi. Çünkü, odun pişirimi fırınlama sırasında oksijen indirgenmesini sağlamaktadır. Redüksiyon gerçekleşmeyen elektrikli fırınlarda pişirilen seramikler odunlu fırınlarda pişirilen sırlı seramiklerin sahip olduğu doğal renklere sahip olma şansının yok gibi olduğunu söyleyen İsmail Usta geçmişte çanak çömlekçilerin ısı ölçer teknolojiye sahip olmamalarına rağmen ilk pişirim için 850-900 derece, ikinci pişirim için ise en azından 900-950 dereceye ulaştığını anlayacak kadar bilgi birikimi ve deneyime sahip olduğunu belirtir. 1944 yılına ait henüz 4 yaşında çocuk olan İsmail Bütün'ü babası Ahmet Bütün ile onun yardımcısı Şerif Mehmet ile hep beraber ölümsüzleştiren fotoğraf aslında en azından Erken Cumhuriyet döneminde ne tür çömlekçi fırını kullanıldığını net bir şekilde göstermektedir (Res. 2).

İsmail Usta bir çanak çömlek imalathanesinde iş bölümü ve organizasyonu gereği bazen toplamda 18-20 kişinin çalıştığını

aktarır. Buna rağmen 1940 ve 1950'li yılları yansıtan bu bilgilerin 1915 öncesi çanak çömlek üretimini yorumlama aşamasında dikkatli kullanılması gerektiğinin de altı çizilmelidir. Çünkü 1915 öncesi ve sonrasında çanak çömlek üretimi çok farklı ekonomik şartlar altında ve farklı bir tüketici profiline yönelik yapılıyordu.

İsmail Usta, çömlek üretimi fırınlama aşamasında odun ateşi kullanılmasından kaynaklanan duman ve hava kirliliğinden dolayı 1961 yılında çanak çömlek imalathanelerini günümüzde cezaevi ve yeni mezarlık alanlarını içine alan bölgeye taşıdığını aktarır. Bu durum üretim maliyetlerini artırdığını, zaten zor ayakta duran çanak çömlek endüstrisini iyice yok olma seviyesine getirdiği bilgisini verir. Ulaşım sorunu özellikle yaşlı ustaları etkilediğinden dolayı bu durum üretim boyutlarında ciddi bir azalmaya sebep olur. Ancak İsmail Usta çok az sayıda çanak çömlek imalathanesinin bu bölgede zor da olsa 1960 ve 1970'li yıllarda var olmayı başardığını dile getirir. Bu süreçte İsmail usta yukarıda da değinildiği üzere Çan ilçesinde bulunan seramik fabrikalarında çalışmaktadır.

5. Çanakkale Seramiklerinin Ticareti

1940 ve 1950'li yıllarda çanak çömlek üretiminde kilin hazırlanmasından fırınlama aşamasına kadar olan aşamaların günümüzde stadyum alanının bulunduğu yere yakın bulunan "Çanakçılar" denen mevkide yapıldığını ve bitmiş ürünlerin ise kalenin doğusunda ve iskele çevresinde yer alan dükkanlara nakledilerek oralarda satıldıklarının altını çizerek. İsmail Bütün ay-

rica bu dönemde üretilen çanak çömleklerin tüketicileri tarafından ucuz yollarla elde edilebildiğini ve yaptıkları ürünlerin deniz yoluyla Çanakkale limanı üzerinden İstanbul yanı sıra Karadeniz, Ege ve Akdeniz bölgelerinde bulunan liman kentleri üzerinden çok geniş coğrafyaya dağıldığını duyduğunu söyler. İsmail Bütün özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında sebebini bilmemesine rağmen çok ciddi sayıda kulplu bardak ürettiklerini hiç unutmadığını anlatır.

6. Peştamal Kuşanma Töreni

Son Usta İsmail Bütün'ün sunduğu en ilgi çekici bilgi ise babası Ahmet Usta tarafından kendisine aktarılan geleneksel peştamal kuşanma törenleriyle ilgilidir. Peştamal (*şedd*) kuşanma töreni Anadolu Ahilik geleneğinin önemli bir parçasıdır ve bu törenler ustalığa yükselen bireyin teşkilat içinde önemli bir konumda görülmesine ve bu bireylerin sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı verir (Döğüş 2011:241; Cora 2020: 616-617). Çanakkale seramik geleneğinde dayanışma, beraberlik ve ortak hareket etme duygularını güçlendirmek için yapıldığı anlaşılan bu peştamal kuşanma töreni belirli süre kalfalık seviyesinde çalışan çanak çömlekçiler ustalık seviyesine ulaştığı zaman yapıldı. Çünkü kalfalık ve ustalık seviyeleri hem elde edilecek kazanç hem de bir yönüyle çömlekçiler arasında saygınlığın derecesini belirliyordu.

7. Çömlekçilerin Piri Abdülgaaffar-ı Medeni

İsmail Usta'nın aktardığı bir diğer önemli bilgi ise Çanakkale'de faaliyet gösteren tüm çanak çömlekçilerin geçmişte her cuma akşamı Abdülgaaffar-ı Medeni adlı bir şahsiyete sunduğu saygı ile ilgilidir. Babası Ahmet Bütün'den duyduğuna göre İsmail Usta babasının yaşadığı dönemden daha önceleri Çanakkale'de faaliyet gösteren seramikçiler Abdülgaaffar-ı Medeni adlı pirleri için cuma akşamları atölyelerinde bulunan tezgâhlar başında birer mum yakarlardı. İlgi çekici bir şekilde 17. yüzyılın ünlü Türk seyyahlarından Evliya Çelebi de Kütahya ve İstanbul Eyüp'te bulunan çanak çömlek atölyelerinden bahsederken çanakçı, bardakçı ve çömlekçilerin piri olan ve 162 yaşına kadar yaşamış mezarının Medine de bulunduğuna inanılan Abdülgaaffar-ı-Medeni adlı bir şahsiyetten bahseder. Çanakkale'de saygı gören çanakçıların piri Abdülgaaffar-ı-Medeni ile Kütahya ve İstanbul Eyüp çanakçıların saygı gösterdiği şahsiyet hiç şüphesiz aynı kişidir. Örneğin, Evliya Çelebi Eyüp çömlekçiliğinde bu şahsiyetten şöyle bahseder:¹

Çömlekçiler esnafı: Dükkân 300, neferât 500, pirleri Abdülgaaffar-ı Medenî'dir, Selmân-ı Pâk'in belini bağladığı 49. pirdir. Çanakçı, bardakçı ve çömlekçilerin piridir. 162 yaşında vefat etti. Kabri Medine-i Münevvere Bakî'indedir, ziyareti nasip olmuştur. Bu çömlekçiler dükkânlarını çeşit çeşit çömlek ve kâse tabaklar ile süsleyip kendileri de silah ile geçerler.

¹ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahâtnamesi: İstanbul, Cilt I.* (Hazırlayan S.A. Kahraman ve Y. Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (2003), 606

Bu bakımdan Abdülgaffar-ı Medeni Çanakkale seramik üretiminin ilk başladığı 17. yüzyıl sonlarından itibaren burada zanaatın koruyucusu olarak saygı görmüş olmalıydı. Bu geleneğin Çanakkale Savaşı ardından devam eden seramik endüstrisinin uygulayıcı zanaatkarlar tarafından sürdürülmesi bu yönüyle oldukça dikkat çekicidir. Bu da bir anlamda Birinci Dünya Savaşı ardından Çanakkale seramik atölyelerinin ciddi anlamda bir gerileme ve çöküş sürecine geçmesine rağmen Geç Osmanlı döneminden gelen bazı davranışları muhafaza etmeyi başardığını gösterir.

Sonuç

Geç Osmanlı döneminde yaklaşık 1670'li yıllardan itibaren en güzel zamanlarını yaşayan Çanakkale seramik atölyeleri Birinci Dünya Savaşı sırasında 1915 yılında vuku bulan Çanakkale Savaşı ardından yeni bir sürece girmiştir. Savaşın etkisiyle eski kalite ve özgün karakterini büyük bir kısmını kaybeden Çanakkale seramik atölyeleri belirli oranda Osmanlı döneminden gelen bilgi birikimini bir ölçüde yaşatmaya çalışmasına rağmen ekonomik çöküşün neticesinde Erken Cumhuriyet dönemi boyunca önemli derecede dejenere olmuş ürünlere yönelmek durumunda kalmıştır. 1960 öncesi Çanakkale seramik atölyelerinin durumunu en detaylı olarak 1952 yılında Ahmet Cemil Conk tarafından hazırlanan “*Çanakkale İlinin İktisadi Tetkiki*” adlı raporundan alıyoruz (Conk 1952: 181, 278):

Bugün toprak sanayi olarak elimizde ancak eski şöhreti ile tutunabilen kaba seramik den çanak, çömlek kalmıştır. Bunlar da sundurmalar içinde en iptidai tesisatla zevksiz ve bedii olmaktan çok uzaktır.

Bu rapor bir yönüyle İsmail Usta'nın belirttiği gibi birer çark ve birer fırından ibaret Çanakkale seramik atölyelerinin artık çökme noktasında geldiğini doğrulamaktadır.

Bu bağlamda Son Usta İsmail Bütün 'ün özellikle Erken Cumhuriyet döneminde Çanakkale seramik atölyeleri hakkında sunduğu bilgiler oldukça değerlidir. Bunun yanı sıra İsmail Bütün'den babası yoluyla gelen bilgi aktarımı sayesinde Osmanlı döneminde faaliyet gösteren seramik atölyeleriyle ilgili bazı bilgiler de elde etmekteyiz. Önceden belirlenmiş sorular üzerinden İsmail Bütün ile gerçekleştirilen mülakat bu yönüyle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşivleriyle Çanakkale'yi ziyaret eden batılı seyyahların pek anlatmadığı bazı bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Çanakkale özelinde Osmanlı Döneminden Erken Cumhuriyet dönemine belirli oranda gözlenen devamlılık bir nevi istisnai durumdur. Bu bakımdan Son Usta İsmail Bütün'den onun sağlık durumu el verdiği ölçüde temin edilebilen bu değerli bilgilerin ileride Çanakkale seramik geleneğini çalışan uzmanlar için önemli olacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- Altun, A., (1996). *Çanakkale Seramikleri*. İstanbul: Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Cora, İ. (2020). “Örgüt kültürünün temel unsurları ve Ahilik kültürü.” *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 3: 608-623.
- Döğüş, S. (2011). “Anadolu’da sosyal örgütlenme sürecinde ahiliğin rolü.” *Ahilik Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri, 219-243.
- Güler, A., (2005). “Erken ve Geç Osmanlı Dönemi: Çanakkale Seramikleri üzerine bir Değerlendirme.” *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 159-166.
- Güler, A. (2008). “Osmanlı Dönemi Çanakkale’de seramik atölyelerinin konumlandırıldıkları mahalleler, üretim potansiyeli ve ürün türleri.” *Çanakkale Seramikleri Sempozyumu Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kırarç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 74-90.
- Güner, G., (1988). *Anadolu’da Yaşamakta Olan ilkel Çömlekçilik*. İstanbul: Ak Yayınları
- Lane, A. (1939). “Turkish Peasant Pottery from Chanak and Kütahya.” *The Connoisseur* 104: 232-238.
- Öney, G., (1971). *Türk Devri Çanakkale Seramikleri*. Ankara: Çanakkale Seramik Fabrikaları.
- Öney, G., (1991). “Çanakkale Seramikleri.” *Sadberk Hanım Müzesi Türk Çini ve Seramikleri*. İstanbul, 103-143.
- Takaoğlu, T. & A. Takaoğlu, (2021). *Çanakkale Seramikleri, 1670-1915: Bir Kentin Sessiz Tanıkları*. İstanbul: Ege Yayınevi.
- Takaoğlu, A., (2022). *Gelibolu Yarımadası’nda Ya pılan Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Çanakkale Seramikleri*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.